

ӘОЖ 343.91

**ОТБАСЫНДАҒЫ ЗОРЛЫҚ - ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ
СИПАТТАМАСЫ**

Ұлықпан Жансая Талғатқызы
jan99_47@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Заң факультеті, «Құқықтану» мамандығының 3-курс
студенті, Нұр – Сұлтан қаласы

Қазақстан Республикасындағы жалпы әлеуметтік және экономикалық ахуалдың қазіргі кездегі жағдайында отбасы ішіндегі зорлық-зомбылыққа қарсы іс-әрекет проблемасы өте өзекті. Ел үшін күрделі кезеңде келеңсіз үдерістердің дамуы тұрақсыздандыру құбылыстарына әкеледі, сол сияқты отбасына да келеңсіз әсерін тигізеді.

Қылмыскердің жеке басын анықтау мәселесі басты және қиын зерттеудің бірі болып қала береді. Академик А.Б. Сахаров «бір қылмыстың себептерін, сондай-ақ қылмыс себептерін де қылмыскердің жеке басын ескерусіз түсінуге болмайды» деп айтты [1,10], демек, қылмыс жасаған адамдардың мінездемесі қазіргі қылмыстық жағдайдың маңызды тәуелсіз компоненті болып табылады. Қылмыстық тұлғаның маңызды ерекшелігі - бұл антосоциалды бағыт. Дәл осы адам қылмыстық сипаттаманы анықтайды. Құқық бұзушының жеке басының әлеуметтік деформациялану дәрежесі және оның негізгі қасиеттері қылмыстық-құқықтық сипаттамада көрініс табады, ол адамның ең маңызды белгілерін көрсетуге мүмкіндік береді, қылмысты кім жасаған. Оларға қылмыстық мінез-құлықтың бағыты мен уәждемесі, оның ұзақтығы мен қарқындылығы, соттылығы және т.б.

Қылмыскердің жеке басын зерттеу кезінде ғалымдар әлеуметтік-моральдық құндылықтарды, қажеттіліктер мен талаптардың деңгейі, табиғаты мен әлеуметтік маңыздылығын және оларды қалай қанағаттандыру керектігін анықтайтын қатынастарға ерекше назар аударады. Әлеуметтік өмірдің, өмірдің және қызметтің негізгі мәселелеріне көзқарастар жүйесі - бұл оның негізгі құрамдас бөлігі болып табылатын жеке тұлғаның дүниетанымы. Қылмыскердің жеке басы өмір бойы қалыптаспайды, бірақ уақыт өте келе. Мұндай қалыптасудың негізгі көздеріне мыналар жатады:

- жеке қасиеттері бар жеке тұлғаның өзі;
- шағын әлеуметтік топтар (отбасы, мектеп, команда);
- тұтастай қоғам (оның саяси, экономикалық, әлеуметтік жағдайларына әсер ететін саяси, рухани, мәдени және білім беру функциялары, өмірлік тәжірибе, ішкі және сыртқы саясаттағы оқиғалар).

Отбасылық жыныстық зорлық – зомбылық зорлығының жеке басына қатысты оның мінез-құлқының ерекше сипатын атап өткен жөн-агрессивтілік, яғни жеке адамның деструктивті әрекеттері мен іс-әрекеттерінің жиынтығы. Агрессивті мінез-құлық табиғатын түсінудің бірнеше тәсілдері бар. Бір жағынан, "агрессиялық мінез - құлық "агрессиямен" теңестіруге бейім. Осылайша, Бэрон мен Ричардсон агрессияны қорлауға немесе басқа тірі мәнде зиян келтіруге бағытталған мінез-құлық түрі ретінде анықтайды. Агрессивті мінез-құлықты Ситуативті және тұрақты түрде жеке тарту дәрежесі бойынша өзгертуге болады; динамикалық сипаттамалары бойынша – әрекетке немесе әрекетсіздікке; тиімділік дәрежесі бойынша-конструктивтік және деструктивтік. Жеке тұлғаның патологиясымен байланыс сипаты бойынша қалыпты және қалыпты агрессивті мінез-құлық бөлінеді. Қалыпты мінез-құлық, жалпы, популяцияға тән және типтік болып табылады. Анормальды түрде агрессия тұлғалық бұзылулар, психикалық аурулар мен психопатологиялық синдромдар шеңберінде іске асырылатынын білдіреді. Барлық отбасылық сексуалдық зорлауға бұл мінез-құлық тән.

Жыныстық отбасылық зорлық-зомбылықтың жеке басының сипаттамасын зерделеу және ұғыну үшін оған шағын әлеуметтік топтардың әсерін зерттеу үлкен маңызға ие. Өкінішке орай, Отбасы мен мектеп әрдайым жеке тұлғаға жағымды әсер етпейді. Отбасында бүкіл қоғамға тән әлеуметтік қайшылықтар айқын жүзеге асырылады. Отбасында ең алдымен отбасының, туыстарының, достарының, көршілердің өмір салтын анықтайтын әлеуметтік айырмашылықтар кездеседі. Бұл шағын әлеуметтік топтар анағұрлым дербес болғандықтан, оларда топтық мінез-құлық нормалары мен құндылықтар пайда болады, олар кейде барлық қоғам қабылдаған нормалар мен құндылықтарға сәйкес келмейді.

Жүргізілген зерттеу, әдетте, жыныстық отбасылық зорлау тұлғасының қылмыстық бағыты өзінің балалық шағы мен жастық шағы өткен отбасында қалыптасатынын анықталды. Дәл осы жерде ол қоршаған әлем туралы, мінез-құлық нормалары туралы бастапқы түсінікке

ие болды. Егер адамның өмір салты мен оның қоршаған ортасы аморален болса, нәтижесінде қылмысқа бейім тұлға қалыптасады, әрі қарай бұл адам қылмыс жасай алады.

Болашақ сексуалдық зорлаушылардың отбасыларындағы отбасылық нормалар мен мінез-құлық заңдылықтары мен қоғамдық моральға қайшы келеді, қоғамның этикалық және мәдени нормаларынан алшақтайды. Көбінесе олар немқұрайдылықта, құқық бұзушылықта және кейде қылмыста көрінеді. Материалдық қиындықтар, ата-аналардың (әдетте аналардың) ауруы, отбасының толық еместігі сияқты жағдайлар отбасылық сексуалдық зорлаушының жеке басының қолайсыз моральдық дамуына ықпал етеді. Ата-аналар бала тәрбиесіндегі міндеттерін орындамайды, оларды асыраудан жалтарады.

Автор жүргізген қылмыстық істерді талдау келесі заңдылықты анықтады: туыстарына және басқа да отбасы мүшелеріне қатысты сексуалдық зорлық-зомбылық 98% жағдайда ер адамдар, ал әйелдердің 2% -ында болған. Сонымен қатар, әйелдер жақын туыстарына қарсы зерттелген қылмыстарды жасамайды. Әдетте, өгей немере інілері, жиендері, бірге тұратын ұлдары өздерінің қол сұғушылықтарының құрбаны болады.

Туыстарына және басқа да отбасы мүшелеріне қатысты сексуалдық зорлық-зомбылық жасағаны үшін сотталған 40 адамның арасында сауалнама жүргізу кезінде олардың 80% -ында олардың балалық шағында үлкен туыстарынан зорлық-зомбылық көргендері анықталды. Олардың отбасылары толық емес немесе ата-аналары оларға назар аудармады, қамқорлық жасамады, алкогольді ішімдікке салынып, ересектер азғын өмір салтын енгізді, күйеуінің (қайын атасы, үлкен ағасы) көзқарасы бойынша депрессияға ұшырады және бұзылды.

Олардың жас ерекшеліктеріне сәйкес туыстары мен басқа да отбасы мүшелеріне қарсы жыныстық қылмысы үшін сотталған адамдар бейтаныс немесе бейтаныс жәбірленушілерге қатысты жыныстық қылмысы үшін сотталған адамдардың жалпы санынан айтарлықтай ерекшеленеді. Өкінішке орай, ресми статистикада туыстары мен отбасы мүшелері туралы мәліметтер жоқ. Сонымен қатар, зорлау мен зорлаудың ең көп санын (120-дан 43) 18-24 жас аралығындағы адамдар жасаған (әр үшінші).

Отбасылық жыныстық қатынасты бұзушының жеке басын зерттеудің 3 негізгі бағыты: зерттелетін қылмыскерлердің қылмыстық мінез-құлқының мотивациялық белгілері пайда болатын

- биологиялық,
- әлеуметтік,
- моральдық және психологиялық белгілер.

Құқық бұзушы өзіне және жәбірленушіге белгілі бір отбасылық қатынастарды қылмыс жасау механизмінің элементі ретінде қолданатындығын белгілі бір дәрежеде атап өтуге болады. Бұл тек кәмелетке толмаған құрбандарға ғана емес, сонымен бірге ересек құрбандарға да қатысты.

Білім көбінесе адамның жалпы мәдениетін, құқықтық санасын және әлеуметтік құндылығын анықтайды, сондықтан оның қылмыстық тұлғаны сипаттауда маңызды криминологиялық мәні бар. Зерттеу нәтижелері зорлық-зомбылық жасаған жыныстық қылмыстардың жалпы білім деңгейі мен мәдени деңгейінің төмендігін көрсетті. Осылайша, зорлық-зомбылыққа байланысты сексуалдық қылмыстардың ең көп санын орта білімі бар адамдар жасайды, бұл қылмыскерлердің мәдениеті мен құндылық бағдарлану деңгейінің төмендігін көрсетеді. Сотталғандарға жүргізілген сауалнамалар барысында, білім деңгейіне сәйкес, отбасылық сексуалдық зорлық-зомбылықтар берілген мәліметтермен толығымен сәйкес келетіні анықталды.

Сексуалдық зорлық-зомбылық жасаушылардың (оның ішінде отбасының) жеке басының маңызды сипаттамасы - жұмыстың болуы немесе болмауы. Жұмыссыздыққа байланысты, қоғамдық пайдалы еңбекпен айналысу мүмкін еместігі (немесе келмеуі), кәдімгі қылмыстық зорлық-зомбылықтың басқа түрлері сияқты, жыныстық зорлық-зомбылық сипатындағы қылмыстар, көбінесе жұмыссыз немесе білікті емес жұмыспен айналысатын адамдармен жасалады.

Сонымен қатар, отбасы мүшелері мен туыскандарына қатысты жыныстық зорлық жасаған адамдар арасында тұрақты ремиссия жағдайында шизофрениямен, кейде – психопатиямен, эпилепсиямен ауыратындар жиі кездеседі. Қылмыстық жыныстық зорлық-зомбылық басқа да ауыр жағдайларға байланысты болуы мүмкін. Оларға жіті алкогольдік улану, созылмалы алкоголизм, сирек – нашақорлық жатады. Психикалық бұзылуларға психоздар, жеке тұлғаның бұзылуы, отбасылық және ерлі-зайыптылар психогениясы, "үшінші баланың" синдромының салдары және органикалық бұзылулар: эпилепсия, жіті ми бұзылыстары, жарақаттан кейінгі жағдайлар.

Мотив-адамның қылмыстық іс-әрекетінің орталық элементтерінің бірі. Сондықтан, автордың пікірінше, бұл мәселеге ерекше назар аудару керек. Көптеген психологтар мен заңгерлер өз жұмыстарын қылмыстық мінез-құлықтың уәждемесін зерттеуге арнайды, себебі мотив белгілі мағынада кез келген (соның ішінде қылмыстық) әрекетті жасаудың субъективті орталығы болып табылады. Жетекші отандық криминологи Ю. М. Антонян, В. Н. Кудрявцев, В. Е. Эминов уәжді қылмыстың ішкі және тікелей себебі ретінде қарастырады, ол қылмыстық іс-әрекеттің не бағытталғанына жеке көзқарасты білдіреді. Ғалымдар: "мотивтердің өздері қылмыстық болуы мүмкін емес. Тек мінез-құлқы ғана қылмыстық болуы мүмкін, ал ол уәждерді іске асыру үшін қаражатты таңдауға, тұлғаның адамгершілік бағыттылығына, оның құқықтық нормалармен ынтымақтастығына, оларды қабылдауға байланысты" [2,105].

Мінез-құлықтың негізі ретінде әрдайым адам қажеттілігі болады. Соңғы уақытта маскүнемдер мен нашақорларға ерекше тән жыныстық қажеттіліктері бұзылған адамдардың үлесі артты. Мамандардың пікірінше, агрессивті жыныстық мінез-құлық негізінде қарым-қатынас жасау, мойындау, бедел немесе мәртебені сақтау және көтеру, көшбасшылық, үстемдік ету және т. б. қажеттілігі бірінші кезекке қойылады [3,26]. Жыныстық зорлық-зомбылықты тудыратын (оның ішінде отбасында да) қажеттіліктер кем дегенде адамгершілік кемсітуге лайық. Сонымен пікірінше, Н.А. 1993 жылы айтылған Барановский, бейәлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыруға ұмтылу тұлғааралық жанжал жағдайының 65% - ында орын алды. Отбасы мүшелеріне зорлық – зомбылыққа ұмтылу қылмыстық істердің 32% – да; кез келген тәсілдермен өзін-өзі бекітуге-28% - да; аз қорғалған отбасы мүшелерінен басымдыққа-40% - да кездесті [4,101].

Жыныстық отбасылық зорлық-зомбылықтың қылмыстық мінез-құлқын уәждеуде маңызды рөлді жеке адамның адамгершілік және құқықтық санасы құрамдас элементі болып табылатын құндылықты бағдар атқарады. Бұл категорияларды әлеуметтік (сыртқы) және психологиялық (ішкі) бақылаудың белгілі бір құралдары ретінде қарастыруға болады. Қылмыскерде мұндай бақылау мүлдем жоқ немесе айтарлықтай әлсіреген немесе деформацияланған. Жыныстық отбасылық зорлықтың өмірлік ұстанымы индивидуализммен, айналасындағыларды авторитарлы басуға ұмтылумен сипатталады, онда адамгершілік және құқықтық нормалар мен қағидаттар жоқ. Мұндай адамдар заң туралы және мүмкін жазалау туралы ойланбай, сикуминуттық ниеттің ықпалымен әрекет етеді.

Отбасындағы зорлық-зомбылық жыныстық қылмыстары үшін сотталған адамдарға жүргізілген сауалнама нәтижесінде, ерлі-зайыптылар мен әйелдеріне қатысты зорлау жасаған ерлі-зайыптылар мен күйеулердің өз іс-әрекеттерін қылмыстық деп есептемегені анықталды (қылмыс жасау кезінде олардың есі дұрыстығы анықталса да). А. Н. Ильяшенконың дұрыс пікірін білдірді: "есі дұрыс адамның қылмыстық мінез-құлқы, оның мақсаты мен мотивациясы кез келген қоғамда әлеуметтік сипатқа және әлеуметтік шарттылыққа ие" [5,232]. Өз кезегінде, С. В. Скляр әділ түрде былай дейді: "Мінез-құлық уәждерін қылмыс себептері ретінде бағалау, ең алдымен, бұл мінез-құлықты қоғам қылмыстық немесе заңды деп танытындығына және осы әрекетті жасайтын субъектіні танытындығына байланысты" [6,57]. Отбасылық жыныстық зорлық-зомбылықтардың уәждемесі проблемасы олардың іс-әрекеттерін шынайы дұрыс деп есептеуі болып табылады, өйткені әйелі (бірге тұратын әйел) олардың жыныстық қажеттіліктерін қанағаттандыруға міндетті, олар не білдірсе де.

Мүмкін, бұл парадоксальды көрінеді, бірақ көбінесе адам жағдайға емес, ол туралы өз ойларымен келіп түседі. Жағдай, әдетте, іс-әрекетті, соның ішінде қылмысты жасауға себеп болады. Жиі жағдайдың өзінде ешқандай арандатушылық сәттер болған жоқ, сондықтан бір ғана емес, бір қатар жағдайды (тізбекті) қарастыру керек. Адам өмірлік жағдайларға жауап береді, бірақ өз сипатының ерекшеліктеріне сәйкес әрекет етеді.

Жеке тұлғаның қалыптасуына және мінез-құлық себептеріне әсер ететін биологиялық факторлар ерекше маңызға ие болады. Оларға мыналар жатады: жүйке жүйесінің түрі, қозу және тежелу процестерінің күші, қандай да бір эмоционалдық жағдайларға бейімділік (ашулану, реніш, қорқыныш және т.б.). Әдетте, отбасы мүшесіне қатысты алғашқы жыныстық зорлық-зомбылық жасау үшін қылмыскер өз құрбандығының біреуінде қалып, немесе бұрын ол құрбанның және отбасының басқа да мүшелерінің тарапынан ешқандай шектеулер тудырмауы себеп болды. Мүмкіндіктің кейбір жағдайы туындайды.

Бұдан басқа, зерттеу жүргізу барысында туысына немесе басқа да отбасы мүшесіне қатысты жыныстық зорлық жасаған адамдардың 16,3% – ы әртүрлі созылмалы аурулармен ауырғаны анықталды, олардың 43,2% –ы-2 топтағы мүгедектер, 32,1% - ы-3 топтағы мүгедектер. Дене кемістігі бар адамдар, әдетте, өзін-өзі бағалаумен, жүйке қоздырғыштарымен, тепе-теңсіздігімен азап шегеді. Физикалық кемшіліктер ашулануға, агрессияға, зұлымдыққа әкеледі. Көбінесе нақты физикалық" залалданған " адамдар туысқандары мен отбасының басқа мүшелеріне қатысты зорлық-зомбылық жасайды.

Осылайша, жүргізілген зерттеу деректері бойынша отбасында жыныстық зорлық - зомбылық қылмыс жасаған адамдардың көпшілігінде адамның эмоционалдық-ерік, құндылық-нормативтік және психологиялық салаларында белгілі бір ауытқулар орын алатынын айтуға болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Сахаров А.Б. қылмыскердің тұлғасы туралы ілімнің өзекті мәселелері // қылмыскердің тұлғасы туралы ілімнің теориялық мәселелері. М., 1979.
2. Антонян Ю. М., Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е. қылмыскердің Жеке басы. СПб. Алматы, 2004.
3. Позднякова М. Е. әлеуметтік қажеттіліктердің қанағаттанбауы-есірткінің маңызды факторы // девиантты мінез-құлықтың өзекті мәселелері. М., 1995.
4. Барановский Н. А. ауытқитын мінез-құлықтың әлеуметтік және тұлғалық детерминанттары. Минск, 1993.
5. Ильяшенко А. Н. отбасындағы зорлық қылмысқа қарсы әрекет: қылмыстық-құқықтық және криминологиялық аспектілер. М., 2003.
6. Скляр С. В. кінәсі және қылмыстық мінез-құлық себептері. СПб. Алматы, 2004.
7. Имелинский К. Сексология және сексопатология. М., 1987.
8. Антонян Ю. М., Ситковский А. Л., Гусева О. Н., Орлова Ю. Р. Педофилия: табиғат, себептері, ескерту: аналит. шолу. М., 2009.